

УДК: 94:32(410:4:11:438) "1940.05/1941.06"

ПОЛЬСЬКА ПРОБЛЕМА В КОНТЕКСТІ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ УРЯДУ В. ЧЕРЧІЛЛЯ (ТРАВЕНЬ 1940 – ЧЕРВЕНЬ 1941 рр.)

ІГОР МРАКА,

кандидат історичних наук, асистент

Львівського національного університету ім. Івана Франка

У статті на підставі нових архівних документів розкрито польський аспект східноєвропейської політики уряду В. Черчілля у 1940-1941 рр. Показано, що офіційний Лондон, усвідомлюючи небезпеку німецької гегемонії в Європі й ураховуючи значущість радянського фактора в розтановці політичних сил, був готовий до поступок Москві у польському питанні, але конструктивного діалогу та співпраці між Великою Британією та СРСР не відбулося до початку німецько-російської війни. Причинами цього автор називає недовіру Москви до британського керівництва й небажання погіршувати відносини з Німеччиною.

Ключові слова: Велика Британія, Польща, Радянський Союз, британсько-радянські відносини.

Постановка проблеми. Прихід до влади у Великій Британії уряду Вінстона Черчілля ознаменував зміни в зовнішній політиці країни щодо східноєвропейського регіону й Радянського Союзу зокрема. Усвідомлюючи значущість радянського чинника в Другій світовій війні, британське керівництво прагнуло звести до мінімуму співпрацю СРСР та Німеччини. Водночас британці робили спроби започаткувати діалог із Кремлем щодо можливої співпраці у вирішенні європейських питань, пропонуючи політичні поступки в східноєвропейському регіоні, у тому числі й у польському питанні.

З перших днів війни проблема відновлення Польщі стає предметом переговорів її уряду з британцями. Неодноразові двосторонні розмови засвідчили неспівпадіння візій обох урядів щодо післявоєнної Польщі, особливо це стосується її територіальних меж. Британські ініціативи задля унормування відносин з Кремлем ціною ймовірних політичних поступок у Східній Європі, втім і в польському питанні, стали цьому підтвердженням.

Стан наукової розробки проблеми. Окреслена тема вже була предметом досліджень польських (Я. Тебінка [44], М. Хулас [31]) і західноєвропейських (А. Пражмовська [40], С. Майнер [33], Х. Ханак [30], Л. Гарднер [29]) істориків. Однак до цього часу не досліджена у вітчизняній історіографії. Нові ж архівні документи дозволяють глибше проаналізувати окремі моменти британсько-радянських та британсько-польських відносин в окреслений період.

Мета статті - проаналізувати політику керівництва Великої Британії щодо східноєвропейського регіону, визначити місце польського питання в контексті

спроб офіційного Лондона започаткувати діалог і можливе партнерство з Кремлем.

Стаття написана на основі матеріалів Архіву нових актів у Варшаві, бібліотеки Національного закладу імені Оссолінських у Вроцлаві (Польща), опублікованих джерел та наукової літератури.

Виклад основного матеріалу. Обрання В. Черчілля главою британського уряду в травні 1940 р. вплинуло на зовнішню політику країни. Попередні про-радянські заяви В. Черчілля не викликали сумніву, що відбуватиметься пошук шляхів покращення відносин із СРСР. Проте збільшення інтересу уряду В. Черчілля до СРСР не можна трактувати як різкий поворот у напрямку налагодження співпраці з Москвою, особливо після напруження відносин під час радянсько-фінської війни.

Розв'язування Німеччиною воєнних дій на Заході спонукало британців до пошуку шляхів зближення з Кремлем. 18 травня на засіданні уряду було прийнято рішення про вислання до Москви спеціальної місії на чолі з Стаффордом Кріппсом [33, р. 35-36]. Утім, співробітники Форин Оффіс сумнівалися в її позитивному результаті [31, р. 57]. Видається очевидним, що британці більше прагнули продемонструвати власне бажання співпрацювати з СРСР, аби прозондувати його позицію, аніж одразу укласти угоди. Про це свідчить розмова С. Кріппса з Р. Батлером 21 травня, коли останній повідомив, що місія є виключно дослідницькою й жодного договору не слід укладати [33, р. 37; 20, с. 24].

Перші зустрічі новопризначеного посла (на вимогу Москви з 12 червня С. Кріппс був акредитований британським послом) не принесли результату. Відчут-

№ 9 (100) грудень 2009 р.

ними були недовіра до Великої Британії та небажання провокувати Німеччину [17, с. 119].

Після поразки Франції, коли Велика Британія залишилась наодинці з Німеччиною, для неї ставало необхідним зближення із СРСР, зростаючи значущість якого почали усвідомлювати в Лондоні. У тій ситуації В. Черчілль особисто 25 червня направив через С. Кріппса Й. Сталіну листа [23, с. 29-30], у якому наголосив на змінах, які сталися після перемоги Німеччини, й підкреслив, що аби не допустити встановлення німецької гегемонії на європейському континенті було б "бажаним, щоб ... держави відновили свої попередні контакти і [...] могли спільно радилися про європейські проблеми" [26, с. 297]. Ініціативи британського прем'єра не принесли успіху. Схоже, що Й. Сталін не вірив у здатність Німеччини встановити гегемонію в Європі [29, с. 94].

Позицію Кремля до певної міри можна вважати виправданою, оскільки з боку В. Черчілля не було зроблено жодних конкретних пропозицій до співпраці. Аргументи британського лідера виявилися для московського керівництва недостатніми, аби поривати з Німеччиною [21, с. 82]. Як наслідок - ігнорування пропозицій В. Черчілля, про що він після війни напише у мемуарах: "Відповіді, звичайно, не надійшло. Проте я й не чекав її" [24, с. 135].

Війна на Заході вплинула також і на подальшу діяльність уряду В. Сікорського. Коли поразка Франції стала очевидною, польський уряд вирішив евакуювати власну армію на Британські острови, до чого британці не були готові. Свідченням цього може бути той факт, що 17 червня 1940 р. на прохання міністра закордонних справ Польщі було видано тільки 53 дипломатичні візи та 280 дозволів для польських чиновників та їх родин на в'їзд до Об'єднаного Королівства. Окрім цих осіб, британські судна не приймали на борт польських громадян буквально до 18 червня [3, с. 147; 11, с. 1-3]. Лише після зустрічі з В. Черчіллем у Лондоні 18 червня, коли В. Сікорський запропонував використати польські війська для продовження боротьби проти Німеччини, розпочалась їхня евакуація, 90 % евакуйованих були військовими і тільки 10 % цивільними [4, с. 148]. У результаті було вивезено близько 25 із 85 тисяч військовослужбовців [8, с. 597].

На тлі спроб англійців зблизитися з СРСР цей напрям зовнішньої політики ставав актуальним і для польського уряду. Перші спроби поляків задекларувати власну позицію були зроблені В. Сікорським одразу ж після евакуації на Британські острови. Під час зустрічі, запланованої на 19 червня 1940 р., обидва прем'єри мали намір обговорити питання взаємин з радянським урядом. Напередодні В. Сікорський доручив С. Літауєрові підготувати меморандум, який він мав намір подати британському керівнику.

У представленому С. Літауєром документі говорилося, що, "залишаючись на позиції відновлення *status quo*, уряд Польщі, який її представляє, був би, однак, схильний погодитися на певні територіальні зміни щодо етнографічних районів Білорусі та Українни вздовж польсько-російського кордону" [36, с. 71-72; 43, с. 169]. У разі згоди "лондонців" піти на поступки, керівництво СРСР зобов'язувалося покращити ставлення до польського населення та співпрацювати у формуванні армії на радянській території [36, с. 72].

Гене́за меморандуму не є остаточно з'ясованою. Думки сучасників та дослідників цих подій відрізняються. Так, польський історик В. Побуг-Маліновський стверджує, що поява цього документа була інспірована британською стороною. Таким шляхом остання хотіла прозондувати реакцію "лондонців" на випадок імовірних поступок керівництва Великої Британії в польському питанні на користь СРСР [37, с. 160]. Друга точка зору зводиться до того, що ініціатива виходила з радянського боку, а саме - від лондонського кореспондента ТАРС Ендрю Ротштейна, який за посередництва С. Літауєра хотів повідомити польські урядові кола про позицію СРСР у польському питанні, у тому числі й у справі польсько-радянського кордону [36, с. 71; 40, с. 611]. Водночас американська дослідниця А. Ценцяла не виключає, що ініціаторами могли бути й обидві сторони одночасно [27, р. 320]. У будь-якому випадку, згідно з міркуваннями Е. Рачинського, положення меморандуму до певної міри були вигідними для британців, і вони знали про нього [35, с. 34, 36].

Після ознайомлення зі змістом документу Е. Рачинський зазначив, що меморандум не може бути поданий, оскільки деякі його пункти, зокрема щодо кордонів, суперечили позиції уряду. Тому на зустрічі В. Сікорського та В. Черчілля справа покращення відносин із СРСР не розглядалася. Тим не менше польський прем'єр дав зрозуміти співрозмовнику, що не є прихильником конфронтації [1, с. 467; 39, с. 115]. Це він підтвердив на зустрічі з Е. Галіфаксом, але зауважив, що необхідно умовою початку переговорів із СРСР мали бути гарантії "вільної дискусії" у справі кордонів. За твердженням польського історика Я. Тебінки, це ще не означало згоди на територіальні поступки, хоча на практиці відкривало до них дорогу [44, с. 108-109].

Пізніше польські дипломати представили новий меморандум у Форин Оффіс, залишивши поза увагою справи кордону, при тому запевнили британців, що не мають наміру створювати труднощі в британсько-радянських відносинах [28, р. 95]. Однак після прибуття до Лондона А. Залеський звернувся 25 червня 1940 р. до Е. Галіфакса з проханням повернути меморандум [40, с. 613]. Під тиском президента РП В. Рачкевича та А. Залеського В. Сікорський змушений був його повернути [10, с. 115; 34, с. 75]. Цей випадок продемонстрував неприязнь окремих польських політиків до Радянського Союзу та відсутність серед них однаковості та єдиного бачення взаємин із СРСР. Британці ж укотре переконалися в здатності В. Сікорського проводити більш гнучку політику щодо Москви.

Можливо, саме через це британське керівництво підтримало В. Сікорського під час внутрішньоурядової кризи в липні 1940 р. [25, с. 34-38; 41, р. 65], коли були спроби усунути його з посади прем'єра [2, с. 143]. Це означало не стільки прихильність до В. Сікорського, як до політичної лінії, яку він проводив. Навіть попри невдачу місії С. Кріппса британці будь-що прагнули зберегти нейтралітет Радянського Союзу. Надії на зближення змушували британців дотримуватися, за висловом польського дослідника Броніслава Маковського, "доброзичливого нейтралітету" [32, с. 167], що засвідчила відсутність реакції Лондона на окупацію Радянським Союзом країн Балтії. Особливо актуальним це ставало на тлі погіршення воєнно-по-

літичної ситуації Великої Британії в часі "битви за Англію" та загрози вторгнення німецьких військ протягом другої половини 1940 р.

У цей складний момент В. Черчилль зробив заяву, якою мав на меті зменшити підозри з боку Кремля. 5 вересня 1940 р., виступаючи в Палаті громад, прем'єр зазначив, що його уряд не виступає проти територіальних змін, які сталися під час війни, але визнає лише ті з них, "що відбулися за згодою зацікавлених сторін" [38, р. 444]. Того ж дня керівник Форин Оффіс, ніби доповнюючи виступ глави уряду, заявив у Палаті лордів: "Ми ніколи [...] не підтримували політики, заснованої на неухильному дотриманні *status quo*". Далі він продовжив, що англійський уряд не виступає проти зміни передвоєнного *modus vivendi* і вважає, що такі зміни будуть справедливими, якщо будуть досягнуті "шляхом вільних і мирних переговорів між зацікавленими сторонами" [38, р. 445].

Промова В. Черчилля була доволі двозначною й не давала полякам підстав для хвилювання. Чіткіше окреслювала контури майбутньої зовнішньої політики щодо східноєвропейського регіону заява Е. Галіфакса про те, що уряд не виключає залишення в кордонах СРСР територій, анексованих Радянським Союзом. Відтак, британці вперше визнали можливість зміни довоєнного територіального *status quo*, що, без сумніву, було адресовано радянському керівництву. Заяви обох британських лідерів не викликали негативної реакції з боку польського уряду.

Зрештою, не позиція поляків спонукала офіційний Лондон до подальших політичних поступок на користь Кремля, у необхідності яких переконував С. Кріппс із перших днів жовтня 1940 р. [46, р. 489-490]. Отже, 15 жовтня на засіданні уряду було погоджено визнати *de facto* радянську владу над польськими й прибалтійськими територіями. Про юридичну сторону визнання їхньої анексії не йшлося [46, р. 489-490; 45, р. 17].

22 жовтня 1940 р. С. Кріппс зустрівся із заступником наркома закордонних справ Андрієм Вишинським і вручив йому меморандум із пропозиціями. Британська сторона за дотримання Радянським Союзом нейтралітету щодо Великої Британії висловлювала готовність, по-перше, визнати *de facto* приєднання балтійських держав до СРСР, а також суверенність влади останнього в Бессарабії, Північній Буковині й у тих частинах колишньої польської держави, які перебували під радянською владою. По-друге, Лондон обіцяв консультуватися з Москвою при врегулюванні низки питань у Європі та Азії, а також гарантував, що СРСР братиме участь у роботі мирної конференції після завершення війни й, по-третє, було дане запевнення в тому, що Велика Британія ніколи не приєднається до держави чи групи держав для нападу на СРСР [46, р. 493-494; 16, с. 60]. Відсутність різких коментарів у балтійському питанні з боку британського уряду не стала на заваді ініціативам С. Кріппса. Британці будь-що прагнули поліпшити відносини з Кремлем [5, с. 884], де про це знали з донесень І. Майського [15, с. 18].

Радянське керівництво не одразу відреагувало на пропозиції С. Кріппса. А візит В. Молотова у Берлін, де не було досягнуто жодних домовленостей, засвідчив, що Кремль не хотів змінювати зовнішньополітичні пріоритети. Цілком очевидно, як стверджує російський дослідник В. Лавров, німецьке керівництво прагнуло

скомпрометувати Москву в очах Лондона й не допустити їхнього зближення [18, с. 18-19], що особливо непокоїло Берлін [13, с. 130].

За повідомленнями І. Майського, візит В. Молотова до столиці Третього Райху був цілковитою несподіванкою для британців і викликав подив та навіть розчарування в урядових колах Лондона [15, с. 86; 19, с. 23]. Тим не менше, серед представників британського політикуму доволі сильними залишалися симпатії до СРСР [5, с. 874]. Щоб не допустити непотрібних коментарів з боку британських засобів інформації, пресі були дані вказівки "не піднімати великого галасу з приводу берлінського побачення" обох міністрів [15, с. 86]. Важливою причиною такої стриманості була неввіра в можливість досягнення політичного порозуміння між Москвою та Берліном.

Подальші події стали цілковитою несподіванкою для Лондона. 15 листопада засоби масової інформації повідомили про ініціативи С. Кріппса у Москві та основний зміст пропозицій. Згідно з повідомленнями преси, йшлося тільки про визнання радянської влади в балтійських державах. Про східні воєводства Польщі, Бессарабію та Буковину не було жодної згадки [15, с. 88]. Взаємні звинувачення радянських та британських дипломатів завадили покращенню відносин між країнами [15, с. 93-94, 107, 378; 31, р. 87-88].

Інформація про демарш С. Кріппса в Москві викликала бурхливу реакцію польського уряду. 18 листопада А. Залеський на зустрічі з Е. Галіфаксом зазначив, що визнання влади СРСР у Балтії заторкувало інтереси Польщі, частина територій якої знаходилася під владою Литви. Схоже, що міністр закордонних справ Польщі навіть не здогадувався про весь комплекс британських пропозицій. На тлі цих подій В. Сікорський вкотре підтвердив, що його уряд неухильно дотримується позиції відновлення кордону на сході, встановленого Ризьким договором [42, с. 181].

Поява повідомлень у пресі про ініціативи С. Кріппса, протести польської дипломатії вимагали від Форин Оффіс якщо не спростування, то принаймні пояснення власних кроків. Із цією метою 27 листопада польській стороні було надіслано листа за підписом керівника відомства, у якому зазначено, що британські пропозиції передбачали тимчасове визнання радянської влади на окупованих територіях. За словами Е. Галіфакса, ці пропозиції не скасовували заяви В. Черчилля від 5 вересня 1940 р. про позицію Великої Британії в питанні кордонів, якої його уряд надалі дотримувався. Як впливало з листа, ініціативи С. Кріппса мали на меті закласти основу для діалогу в справі покращення відносин із Кремлем [42, с. 442-443]. Намагання поляків продовжувати дискусію не мали успіху. Питання було закрито в січні 1941 р. новим главою британського МЗС Ентоні Іденом, призначеним 23 грудня за поданням В. Черчилля. Таким чином, наочно було продемонстровано, що радянський вектор у зовнішній політиці Великої Британії, прихильником якого був новий міністр, ставав одним із пріоритетних.

Це стало відчутним уже з перших розмов новопризначеного міністра з радянським представником у Лондоні 27 грудня 1940 р. На зустрічі з І. Майським Е. Іден, наголосив на необхідності встановлення дружніх відносин між обома державами, для чого пообіцяв докласти зусиль [15, с. 238-240; 20, с. 59-60]. Водночас новий міністр змушений був також повідо-

мити полякам подробиці жовтневої місії С. Кріппса, що було зроблено під час зустрічі з В. Сікорським та в листі до А. Залеського від 2 січня 1941 р. Того ж дня на зустрічі Е. Ідена з Е. Рачинським останній піддав сумніву можливість зближення з СРСР ціною політичних поступок. Своїми діями Е. Іден зумів переконати поляків у безпідставності очікувань різних змін у зовнішній політиці.

Підтвердженням цього стала також розмова польського дипломата Яна Вшелякі 2 січня 1941 р. з одним із чиновників Форин Оффіс, імені якого він свідомо не назвав у доповідній записці. Тоді британський дипломат зазначив: "Знаю, що в польських колах є побоювання, що після відходу лорда Галіфакса, Іден розпочне політику активної співпраці з Радянською Росією. Прагну заповнити Пана, що так не є і, на мій погляд, не буде в майбутньому" [7, s. 326; 6, s. 100]. Однак попри задоволення міністра й чиновників його відомства, відчутним було тяжіння Е. Ідена до пошуків шляхів зближення з Радянським Союзом.

Не слід також забувати, що британці не мали відповіді від московського керівництва на дипломатичний демарш С. Кріппса. Лише 2 лютого 1941 р. на зустрічі британського посла в СРСР з В. Молотовим останній заявив, що британські пропозиції із жовтня 1940 р. не свідчать про бажання покращити взаємовідносини між двома державами, а тому не можуть "служити базою для покращення радянсько-британських відносин" [15, с. 378; 46, р. 597-598]. Відповідь Кремля не стала несподіванкою для Лондона, радше навпаки. Москва надалі не бажала поривати з Берліном, до чого її підштовхували британці [20, с. 61].

Окупація німецькими арміями весною 1941 р. Греції та Югославії, а також концентрація німецьких військ на кордоні з СРСР указували на невідворотність конфлікту між Німеччиною та Радянським Союзом. У такий атмосфері з Лондона до Москви надходили повідомлення про підготовку німецького нападу. Але Й. Сталін та його оточення сприймали це як прагнення Великої Британії втягнути СРСР у війну проти Німеччини (навіть усупереч донесенням радянської розвідки із самої Німеччини [14, с. 14-19]), тому ігнорували їх [22, с. 151-152].

Тим не менше, на початку літа 1941 р. у радянських урядових колах відбувалася переоцінка ситуації, на що вказував С. Кріппс, який тоді повернувся до Лондона. У розмові з В. Сікорським 18 червня він зазначив, що через незрозумілу позицію Радянського Союзу щодо Німеччини "А. Гітлер прагне за будь-яку ціну раз і назавжди позбутися російської військової небезпеки" [3, s. 236]. Зі слів британського дипломата відчутним було очікування швидкого початку війни. Торкаючись польського питання, С. Кріппс відзначив, що до цього часу московське керівництво не виявляло жодного зацікавлення польськими справами. Але добра обізнаність із настроями, що існували в Кремлі, давала підстави британському послу припустити, що із початком німецько-радянської війни ситуація могла змінитися на користь Польщі [3, s. 239; 12, s. 77-82].

Після цієї розмови В. Сікорський по-іншому почав оцінювати перспективи відносин із СРСР [37, s. 179]. Після зустрічі з С. Кріппсом лідер "лондонців" утвердився в переконанні, що у випадку німецького нападу Радянський Союз стане більш поступливим. У будь-

якому випадку В. Сікорський узалежнював налагодження співпраці з Москвою від подальшого розвитку ситуації. Про це свідчить такий факт.

Ще 25 лютого 1941 р. прем'єр чехословацького уряду в еміграції Едвард Бенеш написав до В. Сікорського листа, у якому вказував на необхідність досягнення порозуміння між Польщею, Чехословащиною, Великою Британією, Сполученими Штатами та Радянським Союзом. Згідно з міркуваннями Е. Бенеша, угода мала передбачати, що у випадку поразки Німеччини радянські армії "не перетнуть лінії, сьогодні встановленої, і не підуть далі на захід до польських чи чехословацьких земель" [9, s. 592]. Формулювання, використані Е. Бенешем, були доволі двозначними. Одразу ж постає ряд питань: про яку лінію (кордон) ідеться - із серпня чи з вересня 1939 р.? Яку мету переслідував чеський політик? Сумнівно, щоб пропозиції Е. Бенеша могли бути реалізованими. Урядова криза в таборі "лондонців" у липні 1940 р. засвідчила, що ідея досягнення порозуміння шляхом територіальних поступок із боку поляків мала серйозних противників. У будь-якому випадку відповіді на цей лист В. Сікорський не давав до 18 червня.

Після зустрічі з С. Кріппсом польський прем'єр визнав недоцільними пропозиції чехословацького політика. У листі-відповіді до Е. Бенеша він наголосив на цьому, а також зазначив, що здійснення подібних кроків дало б СРСР тільки зайвий козир у відносинах з Німеччиною [9, s. 584-585]. По-друге, це було неможливим для поляків хоча б з огляду на відсутність дипломатичних відносин із Радянським Союзом [9, s. 584-585]. Було очевидним, що вибір моменту для початку польсько-радянських розмов В. Сікорський узалежнював від подальшого розвитку подій.

Висновки

1. Складна воєнно-політична ситуація в Західній Європі, що склалася після перемоги армій Вермахту у Франції, загроза німецького вторгнення на територію Великої Британії спонукали її керівництво до пошуку шляхів послаблення економічного й політичного співробітництва СРСР із Німеччиною.

2. Усвідомлюючи значущість радянського фактора у війні, офіційний Лондон неодноразово висловлював готовність піти на поступки Москві в Східній Європі та польському питанні (особливо щодо майбутнього польсько-радянського кордону) з метою забезпечення нейтралітету, а в кращому випадку започаткування діалогу й зближення із СРСР.

3. Уряд Великої Британії від початку війни став на позицію відновлення незалежності Польщі, але не в передвоєнних кордонах, що підтверджували як заяви окремих політиків, так і пропозиції щодо політичних поступок Кремлю у східноєвропейському регіоні. Після поразки Франції позиція Лондона в польському питанні значною мірою узалежнювалася від стану взаємин із Москвою.

4. Незважаючи на неодноразові спроби британського посла в СРСР С. Кріппса, особисті зусилля В. Черчілля, їм не вдалося буквально до початку німецько-радянської війни схилити Кремль до діалогу та співробітництва. Причиною цього була недовіра Москви до британського керівництва й небажання погіршувати відносини з Німеччиною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Archiwum Akt Nowych (Дани - AAN). HI / Akta Stanisława Mikołajczyka. sygn. 37.
2. AAN. HI / Akta Stanisława Mikołajczyka, sygn. 46.
3. AAN. HI / Akta Stanisława Mikołajczyka, sygn. 48.
4. AAN. HI / Akta Stanisława Mikołajczyka, sygn. 49.
5. AAN. HI / Ministerstwo Spraw Zagranicznych (Дани - MSZ), sygn. 1.
6. AAN. HI / MSZ, sygn. 53.
7. AAN. HI / MSZ, sygn. 56.
8. AAN. HI / Ministerstwo Informacji i Dokumentacji, sygn. 36.
9. AAN. HI / Poland. Poselstwo (Czechoslovakia), sygn. 15.
10. AAN. Poselstwo w Bernie, sygn. 318.
11. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego. - Archiwum Stanisława Kota, sygn. 178.
12. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Dział rękopisów. Papiery Kazimierza Sosnkowskiego, sygn. 16528 / II.
13. Безыменский В. Визит В. М. Молотова в Берлин в ноябре 1940 г. в свете новых документов / В. Безыменский // Новая и новейшая история. - 1995. - № 6.
14. Владимиров О. Деятельность советской военно-морской разведки в Германии. 1939-1941 годы / О. Владимиров // Отечественная история. - 2004. - № 3.
15. Документы внешней политики. 1940 - 22 июня 1941. - Т. XXIII : в 2-х кн. - Кн. 2 (1) (1 ноября 1940 - 1 марта 1941). - Москва, 1998.
16. Дурачиский Э. Польша в политике Москвы 1939-1941 годов: факты, гипотезы, вопросы / Э. Дурачиский // Война и политика 1939-1941 / [отв. ред. А. О. Чубарян, Г. Городецкий]. - Москва, 2000.
17. Из дневника и писем посла Великобритании в СССР в 1941-1942 гг. // Новая и новейшая история. - 1991. - № 3.
18. Лавров В. Что скрывалось за приглашением В. М. Молотова осенью 1940 года в Берлин и полётом Р. Гесса в мае 1941 года в Англию / В. Лавров // Новая и новейшая история. - 2005. - № 1.
19. Лебедев И. Новые архивные документы о советской внешней политике 1939-1941 годов / И. Лебедев ; [отв. ред. А. О. Чубарян, Г. Городецкий]. - Москва, 2000.
20. Поздеева Л. Дневник И. М. Майского. Из записей о британской политике 1938-1941 гг. / Л. Поздеева // Новая и новейшая история. - 2001. - № 3.
21. Поздеева Л. Лондон-Москва. Британское общественное мнение и СССР 1939-1945 / Л. Поздеева. - Москва, 1999.
22. Робертс Д. Черчилль и Сталин. Эпизоды англо-советских отношений (сентябрь 1939 - июнь 1941 года) / Д. Робертс ; [отв. ред. А. О. Чубарян, Г. Городецкий]. - Москва: Наука, 2000.
23. Сиполс В. Миссия Криппса в 1940 г. Беседа со Сталиным / В. Сиполс // Новая и новейшая история. - 1992. - № 5.
24. Черчилль У. Вторая мировая война / У. Черчилль. - Т. 2 : Их славный час. - Москва, 1955.
25. Babiński W. Przyczynki historyczne od okresu 1939-1945 / W. Babiński. - Londyn, 1967.
26. Batowski H. Rok 1940 w dyplomacji europejskiej / H. Batowski. - Poznań, 1981.
27. Cienciala A. The Question of the Polish-Soviet Frontiers in 1939-1940: the Litauer Memorandum and Sikorsky's Proposals for Re-establishing Polish-Soviet Relation / A. Cienciala // Polish Review. - 1988. - № 3.
28. Documents on Polish-Soviet Relations 1939-1945. Vol. 1: 1939-1943. - London, 1961.
29. Gardner L. Strefy wpływów. Wielkie mocarstwa i podział Europy. Od Monachium do Jałty / L. Gardner ; z ang. przeł. H. Górka. - Warszawa, 1999.
30. Hanak H. Sir Stafford Cripps as British Ambassador in Moscow, May 1940 to June 1941 / H. Hanak // The English Historical Review. - London. - 1979. - № 370.
31. Hula M. Memorandum Stafforda Krippsa z 22 października 1940 r. Polskie aspekty / M. Hula // Dzieje Najnowsze. - 1993. - № 4.
32. Makowski B. Państwa bałtyckie w polityce wielkich mocarstw podczas II wojny światowej / B. Makowski // Od Wersalu do Poczdamu / [pod red. A. Koryna]. - Warszawa, 1996.
33. Miner S. Between Churchill and Stalin. The Soviet Union, Great Britain and the Origin of the Grand Alliance / S. Miner. - Chapel Hill, 1988.
34. Mitkiewicz L. Z Gen. Sikorskim na obczyźnie (Fragmenty wspomnień) / L. Mitkiewicz. - Paryż, 1968.
35. Raczyński E. Od Genewy do Jałty. Rozmowy radiowe / E. Raczyński, T. Żeńczykowski. - Lublin-Londyn, 1991.
36. Raczyński E. W sojusznicy Londynie. Dziennik ambasadora Edwarda Raczyńskiego 1939-1945 / E. Raczyński. - Warszawa, 1989.
37. Pobóg-Malinowski Wł. Najnowsza historia polityczna Polski. 1939-1945 / Wł. Pobóg-Malinowski. - Gdansk, 1989. - T. 2 (1).
38. Poland in the British Parliament 1939-1945. Vol. 1 / [ed. by W. Jędrzejewicz]. - New York, 1946.
39. Popel K. General Sikorski w mojej pamięci / K. Popel. - Londyn, 1978.
40. Pragier A. Czas przeszły dokonany / A. Pragier. - Londyn, 1966.
41. Prazmowska A. Britain and Poland, 1939-1943. The Betrayed Ally / A. Prazmowska. - Cambridge, 1995.
42. Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej. T. 2 : czerwiec 1940 - czerwiec 1941 / opr. W. Rojek. - Kraków, 1995.
43. Sprawa polska na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów. - Warszawa, 1965.
44. Tebinka J. Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko-radzieckiej 1939-1945 / J. Tebinka. - Warszawa, 1998.
45. The Great Powers and the Polish Question 1941-1945. A Documentary Study in Cold War Origins / [ed. by A. Polonski]. - London, 1976.
46. Woodward L. British Foreign Policy in the Second World War. Vol. I / L. Woodward. - London, 1970.

I. Mraka

POLISH QUESTION IN THE CONTEXT OF CHURCHILL'S EASTERN EUROPIAN POLICY (MAY 1940 – JUNE 1941)

On the basis of archive documents the author of the article analyzes Polish aspect of Churchill's Eastern European policy. The article shows that official London, realizing the danger of German leadership in Europe and counting on Soviet factor in political situation, was ready to give in Polish question but no cooperative dialogue between Great Britain and USSR took place before the beginning of Soviet-Nazi war. The author states that main reason of this failure was untrustworthy attitude to British authorities and the absence of any wish to make the relationship with Germany worse.

Key words: Great Britain, Poland, Soviet Union, British-Soviet relations.

© I. Mraka

Надійшла до редакції 17.11.2009

№ 9 (100) грудень 2009 р.